

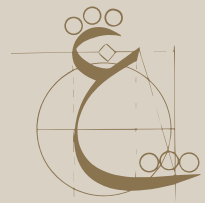

kadim

SAYI / ISSUE 10 • EKİM / OCTOBER 2025

IO

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 10 • EKİM | OCTOBER 2025

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İşLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • EKİM | OCTOBER 2025

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıntı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | Boğaziçi Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | University College Dublin
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇITIR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hacer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Büşranur BEKMAN ERKAN | Sakarya Üniversitesi

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Yakut, Esra.
*Osmanlı Devleti'nin Son
 Yıllarında Meşihat, Adliye Maarif
 ve Hilafet (1918-1922).*

İSTANBUL: KİTAP YAYINEVİ,
 2020. 312 SAYFA.
 ISBN: 9786051052069.

ARZU GÜLDÖŞÜREN

ÖZ ABSTRACT

Bu yazı, Esra Yakut'un Osmanlı Devleti'nin *Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet (1918-1922)* eserini ele almaktadır. Yazıda kitabın bölümlerine değinildikten sonra araştırmanın yöntemi, kaynaklar ve literatüre katkısı değerlendirilecektir. Mütareke döneminde şeyhülislamlıkla bağlantılı kurumları inceleyen eser, adliye ve maarif nezâretleri ile hilafeti merkeze alarak dönemin siyasi-toplumsal dinamiklerini ortaya koymaktadır. Çalışma, kurumlarda yaşanan değişimleri aktarmanın yanı sıra, ardındaki aktörleri de anlatıya dahil ederek Osmanlı toplumunun dönüşümüne ışık tutmaktadır. Böylece kurumların işleyişindeki sosyo-politik dinamikleri aydınlatarak kurum tarihçiliği literatürüne katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Meşihat, Adliye, Medrese, Maarif, Hilafet.

This essay reviews Esra Yakut's *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet (1918-1922)*. After outlining its chapters, the essay evaluates the book's methodology, sources, and scholarly contribution. Yakut explores institutions linked to the office of the Sheikh al-Islam during the Armistice period, with emphasis on the Ministries of Justice, Education, and the caliphate, to analyze contemporary political and social dynamics. By tracing institutional changes alongside the actors shaping them, Yakut highlights the transformation of Ottoman society and enriches the historiography of Ottoman institutional history.

Keywords: Judiciary, Madrasa, Maarif, Caliphate.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

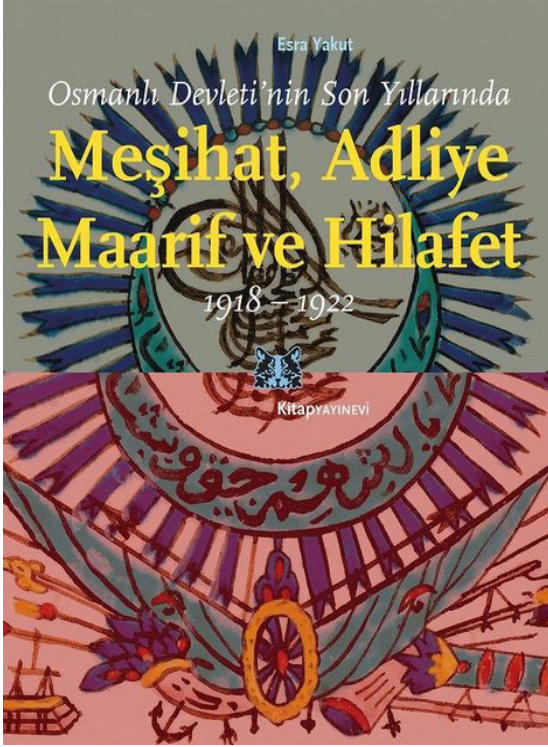
Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi | Article Type: Book Review
 Geliş Tarihi: 10 Mart 2025 | Date Received: 10 March 2025
 Kabul Tarihi: 28 Eylül 2025 | Date Accepted: 28 September 2025

ATIF | CITATION

Güldöşüren, Arzu. "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye Maarif ve Hilafet (1918-1922)". *Kadim* 10 (Ekim 2025), 245-251.
doi.org/10.54462/kadim.1655162

* Doç. Dr., TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), arzuguldosuren@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2091-6791.

Osmanlı hukuku üzerine araştırmalarıyla tanınan Prof. Dr. Esra Yakut, 1789-1922 yılları arasında şeyhülislamlık kurumunda yaşanan dönüşümü ele aldığı *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din* adlı eserinin devamı niteliğindeki bu çalışmasında daha dar bir zaman aralığına, 1918-1922 dönemine odaklanmaktadır. Söz konusu eserde meşihat makamının yanı sıra adliye ve maarif alanındaki değişimleri inceleyen Yakut, bu süreçte kurumsal alanda gerçekleştirilmeye çalışılan düzenlemeler esnasında karşılaşılan sorunları, eski kurumlardaki yeniden yapılanma ve yenileşme çalışmalarına dair başarısız girişimleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tevarüs ettiği imkân ve meseleleri detaylı bir şekilde incelemektedir.

Kitap, giriş ve sonuç bölümleri hariç dört ana bölümden oluşmakta ve sınırlı da olsa bir dizin içers

mektedir. Giriş bölümünde yazar, öncelikle, eserin odaklandığı zaman dilimine dikkat çekerek Osmanlı toplumunu siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo-psikolojik açılarından derinden etkileyen mütareke dönemini (1922-1918) ele almaktadır. Yazar, okuyucunun dönemin siyasi dinamiklerini daha kapsamlı bir şekilde kavrayabilmesi için, bu süreçte kurulan hükümetlere ve siyasi partilere kısaca değinir. Ayrıca, mütareke dönemi üzerine yapılan çalışmalarda büyük oranda siyasi olayların ayrıntılı analizine odaklanıldığı, gerçekleştirilmeye çalışılan kurumsal reformların ise ihmal edildiği tespitini yaparak literatüre bir eleştiride bulunur. Böylece eserin bu alanlardaki eksikliği gidermeye yönelik özgün katkısını ortaya koyar. Bu perspektiften hareketle, dönemin kurumları için tasarlanan ancak ya hiç uygulanmayan ya da kısmen uygulan reformlara ve mevcut kurumsal yapılar içindeki yeniden yapılanma süreçlerine odaklanır.

Kitabın, "Meşihat Dairesi ve Evkaf-ı Hümayun İçindeki Düzenleme Çalışmaları" başlıklı ilk bölümünde yazar, meşihat dairesinin kurumsal dönüşümünü, tarihsel süreklilik içinde inceler. Bölümün devamında mütareke döneminde ortaya çıkan Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'yi kuruluş nizamnamesi, merkez teşkilatı, faaliyet alanları ve taşra yapılanması üzerinden belirleyici bir çerçevede değerlendirir. Kurumun kamuoyu oluşturma faaliyetleri bağlamında üstlendiği işlevleri, özellikle yayımladığı beyannâmeleri ve üyelerin kaleme aldığı makaleleri ele alır. Ardından, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı akabinde belirli sancaklarda Müslüman halkın vakıf, maarif ve yetim işlerini düzenlemek amacıyla kurulan Cemâat-i İslâmiye Meclisleri'nin, Cemâat-i İslâmiye Teşkilatı'na dönüştürülmesi süreçlerine eğilir. Bu çerçevede

özellikle Evkâf-ı İslâmiye'nin idare ve denetiminin Cemâat-i İslâmiye'ye devredilmesi meselesine odaklanır.

Yakut, meşihat dairesinin kurumsal dönüşümünü, literatürde hâkim olan anlatılar üzerinden ele aldığı için süreci özgün bir analitik çerçeveye oturtamamıştır. Benzer şekilde Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'yi incelerken de yayınlanan beyannâmeler ve üyeler tarafından kaleme alınan makaleler aracılığıyla yürütülen fikrî müdahaleler derinlemesine analiz edilmediğinden, kurumun dönemin entelektüel ve siyasal iklimindeki rolünün kavramsal düzeyde tartışılması sınırlı kalmıştır. Yazarın, Cemâat-i İslâmiye girişiminin Osmanlı Devleti'nin hukuki ve siyasal varlığının sona ermesi nedeniyle hayata geçirilemediği yönündeki açıklaması ise meseleyi sadece devletin çöküşüne indirgemektedir. Merkezî iktidarın tutumu, vakıf sisteminin yeniden yapılandırılması ve idari dönüşüm gibi önemli yapısal ve kurumsal dinamikler dikkate alınmadan yapılan değerlendirmeler meselenin derinlemesine açıklanması bakımından yetersizdir.

Eserde, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne ilişkin tartışmalar, kurumun müdüriyete dönüşürülerek meşihat makamına bağlanması yönündeki tasarı üzerinden ele alınır. Nezâretin, teşkilat yükü altında işlevselliğini yitirdiği ve bu nedenle dönemin yönetsel öncelikleri arasında yeniden yapılandırılmasının yer aldığı belirtilir. Müdüriyet statüsüne indirgenmesi süreci, Meclis-i Mebûsan'da gerçekleşen ve dönemin basınında geniş yankı uyandıran tartışmalar çerçevesinde değerlendirilir. Bu bağlamda Cemâat-i İslâmiye teşkilatına dair hazırlanan kanun tasarısının ardından, vakıf idaresine yönelik düzenlemeleri içeren ikinci bir tasarıya da değinilir. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin resmen sona ermesi, ilgili tasarının yürürlüğe girmesini engellemiş, tüm girişimleri sonuçsuz bırakmıştır. Yakut, söz konusu düzenlemelerin dönemin hukuk sistematikindeki yerini ya da uygulanabilirliğini değerlendirmemekte, Osmanlı Devleti'nin sonlanmasını başarısızlığın temel nedeni olarak konumlandırmakta, bu başarısızlığı dönemin bürokratik direnci, siyasî iktidar yapılarındaki dönüşüm ya da Evkâf Nezâreti'nin kurumsal sürekliliği bağlamında tartışmamaktadır. Bu yaklaşım, kurumsal dönüşüm süreçlerinin bütüncül bir analiz çerçevesinde ele alınması yönündeki beklentiyi karşılamaktan uzaktır.

Yazar, "Adli Alandaki Düzenleme Çalışmaları" başlıklı ikinci bölümde dinin kamusal ve özel alandaki konumunu yeniden şekillendirmeye yönelik faaliyetlere odaklanır. İttihat ve Terakki Partisi'nin hukuk alanındaki reform girişimleri bağlamında, şer'î mahkemeleri Adliye Nezâreti'ne bağlama teşebbüsünü ele alır. Yargı birliğini sağlamak amacıyla alınan bu kararın arkasındaki gerekçeler olarak fetva ve yargı yetkilerinin aynı mercide toplanmasının doğurabileceği sakıncalar, meşihat makamının dünyevi yaptırımlar uygulamaya başlaması nedeniyle dinî otoritenin zedelenmesi ve devlet içinde iki farklı makama bağlı mahkemelerin yol açtığı hukuki karmaşa gibi temel yapısal sorunlar sıralanır. Sonuçta, şer'î mahkemeler fiilen Adliye Nezâreti'ne bağlanmıştır ancak I. Dünya Savaşı sonrasında İttihat ve Terakki kadrolarının yurt dışına kaçması, siyasî iktidarın el değiştirmesi ve özellikle İslamcı çevrelerin yoğun muhalefeti nedeniyle, bu mahkemeler yeniden meşihata devredilmiştir. Bu çerçevede denilebilir ki Yakut, İttihat ve Terakki Partisi'nin yargı alanındaki kurumsal dönüşüm girişimini önemli bir tartışma başlığı olarak çalışmasına dâhil ederek değerli bir katkı sunmuştur. Bununla birlikte, bu sürecin yalnızca yapısal değil, ideolojik ve toplumsal boyutlarıyla birlikte analiz edilmesi, değerlendirmeyi derinleştirecek önemli bir imkân suna-

bilirdi. Fakat özellikle ulema çevrelerinden gelen tepkilerin mahiyeti, bu dönüşümün günlük yargı pratiğine yansımaları ve kararların siyasal arka planla ilişkisi gibi başlıklar, çalışmada sınırlı ölçüde ele alınmaktadır.

Yazar, özel hukuk alanında gerçekleştirilen ilk kodifikasyon girişimlerinden biri olarak değerlendirdiği Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'ni de bu bölümde inceler. İttihat ve Terakki Partisi'nin yargı birliğini sağlama çabaları doğrultusunda 1917 yılında ilan ettiği ve şer'î mahkemelerde uygulanmak üzere hazırlanmış olan bu kararnâme, Müslümanlar arasındaki özel hukuk uyuşmazlıklarını çözmeyi hedeflemiş, ancak klâsik fıkıh literatürüne bağlı kalmaksızın, mezhepler üstü bir yaklaşımla kaleme alınmıştır. Yazar, söz konusu düzenlemenin kısa sürede yürürlükten kaldırılmasında gayrimüslim tebaanın olumsuz yaklaşımı yanında, İslamcı ulema çevrelerinin itirazlarının da rol oynadığını ifade etmektedir. Ancak bu itirazların içeriği, hangi zeminde ve hangi araçlarla (örneğin basın, meclis görüşmeleri, fetvalar) üretildikleri ve kamuoyunda nasıl karşılık buldukları gibi önemli hususları ayrıntılandırmamıştır.

İkinci bölüm, mütareke döneminde modern hukuk uygulamalarını yaygınlaştırma yönündeki girişimlerin arka planına ilişkin kısa bir değerlendirme ile sona erer. Buna göre, Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ağır siyasal koşullardan çıkış arayışları ile Sevr Antlaşması'nın ardından artan uluslararası baskılar doğrultusunda hazırlanan adli reform tasarımları, özellikle yabancı devletlerin Osmanlı adliye teşkilatını yeniden yapılandırmaya yönelik talepleriyle şekillenir. Ancak bu girişimler, saltanatın ilgası ve Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesiyle birlikte uygulama alanı bulamadan sonuçsuz kalır.

“Medreseler ve Maarif Teşkilatı ile İlgili Yeniden Yapılanma Teşebbüsleri”nin ele alındığı üçüncü bölümde yazar, medrese eğitiminin nitelik kaybını açıklarken bilimsel durağanlık, kurumsal bağımsızlıktan yoksunluk, öğretim yöntemlerindeki gerileme, öğrenci sayısının kapasiteyi aşması ve aklı ilimlere yönelik tepkisellik gibi faktörleri sıralar. Yakut, bu genelleme tavrının bir benzerini medrese reform projelerinin büyük kısmını “özüne dönüş” anlayışıyla sınırlı bir yenilenme çabası olarak değerlendirerek gösterir ve bu çabaların esasen ders programları ile okutulan kitaplara yönelik yüzeysel müdahalelerle sınırlı kaldığını ileri sürer. Ancak Yakut'un bu tür genelleme yaklaşımları, medrese tarihine ilişkin literatürde daha önce tartışılmış ve onun görüşlerinin çok da geçerli olmadığı ortaya konulmuştur. Nitekim Ekmeleddin İhsanoğlu, II. Meşrutiyet döneminde medreselerdeki reform girişimlerini, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasındaki liderlik iddiasını pekiştirme ve hilafet kurumunu güçlendirme yönündeki politikası çerçevesinde ele almakta ve bu dönemde dini eğitimi modernleştirmeye yönelik bilinçli ve kurumsal bir iradeye dikkat çekmektedir. Ona göre medrese yapısına dair olumsuzluklar, genellikle Osmanlı idari sistemindeki çözümlerin yansıtıldığı bir anlatının parçası olarak inşa edilmiştir.¹ Yakut'un medrese reformlarıyla ilgili “özüne dönüş” yaklaşımı da benzer problemler içerir ve dönemin yapısal dönüşüm çabalarını göz ardı eder. Medreselerin ıslahı üzerine çalışmalarda bulunan Yaşar Sarıkaya da 1914 yılında yürürlüğe giren Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi sonrasında yalnızca müfredatta değil, idari ve teşkilat yapısında da köklü değişiklikler yapıldığını ortaya koymakta ve medreselerin mektep tipi kurumlara dönüştürülmesi yönünde güçlü bir iradenin varlığına işaret etmek-

1 Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965)”, *Belleten* 64/240 (2000), 580-581.

tedir. Bu değerlendirmeler, yazarın sunduğu reform algısının tarihsel verilerle tam olarak örtüşmediğini göstermektedir.²

Yazarın bu bölümde ele aldığı bir diğer konu, mütareke döneminde medrese yapısının dönüşüm sürecidir. Bu çerçevede, müderrislerin talepleri doğrultusunda kurulan Cemiyet-i Müderrisin'in, İttihat ve Terakki yönetiminin ilgisizliğine karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı ileri sürülür. Yazar, medreselerle ilgili Ankara Hükümeti'ne yönelen beklentileri, İstanbul'un otoritesine alternatif olarak şekillenen yeni merkeze yönelen ulema ilgisi bağlamında değerlendirir. Ankara'nın yayınladığı nizamnâme ve talimatnâmeler ise yalnızca eğitim düzenlemeleri değil, ulemanın desteğini kazanmayı hedefleyen siyasal araçlar olarak görülür. Yakut'un öğretim programlarını yeniden düzenleme, müderrisleri görevlerine iade etme ve medrese sistemini çağın ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırma konusunda İstanbul hükümetinin etkin bir politika geliştiremediği yönündeki tespiti yerinde olmakla birlikte, bu yargı daha fazla belge ve uygulama örneğiyle desteklenmeye muhtaçtır. Buna ilaveten yazar, İstanbul ve Ankara'nın medrese politikalarını karşılaştırmalı biçimde analiz etmemiş, iki merkezin yaklaşımlarını yalnızca genel hatlarıyla sunmuştur. Bu eksiklik, dönemin eğitim politikalarının siyasi ve kurumsal bağlamda çok boyutlu olarak kavranmasını sınırlandırmaktadır.

Yakut, medreselerin ardından maarif teşkilatına ilişkin yenileşme sürecini de ele alır ve II. Mahmud döneminde sıbyan mekteplerinin zorunlu hale getirilmesini izleyen reformların, ulemanın muhafazakâr tutumu nedeniyle sekteye uğradığını öne sürer. Ancak bu iddianın gerçekleri yansıtmadığını örnekleriyle açıklayan Abdulhamit Kırmızı, 19. yüzyıl ulemasının kanunlaştırma hareketlerinde mülkiye mensuplarıyla iş birliği içinde çalıştığını ve bu süreçte aktif rol üstlendiğini belirtmektedir. Hatta ona göre Tanzimat döneminde ilmiye, yalnızca meşihat bünyesinde sınırlı bir alanla yetinmeyip devlet teşkilatının tüm kademelerinde bü-tünleştirici bir unsur haline gelmiş, reformların asli aktörlerinden biri olmuştur.³

Muallim meselesini ele alırken yazar, yalnızca yapısal sorunlara değil, aynı zamanda mesleğin niteliği, toplumsal konumu ve önemine de odaklanır. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ortamında yaşanan maaş gecikmeleri, keyfi görevden almalar ve idari belirsizlikler mesleğe ilişkin krizi derinleştirmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan ilk muallim grevleri, dönemin sosyal gerilimlerini yansıtan önemli bir gösterge olarak değerlendirilir. Eğitim alanındaki dönüşümün bir diğer boyutu ise Dârülfünun'daki gelişmelerle ilgilidir. Bu çerçevede, Ulûm-ı Şer'îye Şubesi'nin kapatılması, kurumun laikleşme süreci açısından önemli bir adım olarak görülür. Yazar, Dârülfünun içerisindeki siyasi ayrışmalara, Milli Mücadele aleyhinde görüş bildiren bazı hocaların neden olduğu iddia edilen boykota ve bu süreçte gençliğin Milli Mücadele'ye verdiği desteğe dikkat çekmektedir. Ancak muallim grevlerini değerlendirirken bu hareketin İstanbul'la sınırlı olup olmadığına ya da Anadolu'da nasıl karşılık bulduğuna temas etmemiş, mütareke dönemindeki düzenlemelerin daha çok pratik boyutuna odaklanmış, söz konusu politikaların ardındaki ideolojik yönelimleri ise analiz etmemiştir.

"Halifelik Kurumu ve Dinin Kamusal Hayattaki Yerinin Sorgulanması"na odaklanan dördüncü bölümde, halifeliğin tarihsel gelişimiyle Osmanlı siyasal yapısına eklemlenışı ele

2 Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 155.

3 Abdulhamit Kırmızı, "Şer'an Olamadığı Halde Kanunen ve Nizamen: Osmanlı Uleması ve Tanzimat", *Şahn-ı Semândan Dârülfünûna: XIX. Yüzyıl Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası*, ed. Hidayet Aydar, Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021), 70.

alınmıştır. Yazar, halifelik kurumunun Osmanlı'ya intikal sürecini ağırlıklı olarak tarihsel süreklilik ve kurumsal aktarım perspektifinden değerlendirir. Bölümün ikinci kısmı, mütareke döneminde din-devlet ilişkileri ve hilafet tartışmaları çerçevesinde şekillenir. Dönemin gazetelerinde yer alan söylemler üzerinden kamusal alanda dinin yeniden konumlandırılmasına yönelik arayışlar ortaya konulur. Yazar, bu bölümde son olarak İngiltere'nin hilafet kurumuna yönelik müdahalelerine ve bu bağlamda ortaya çıkan tartışmalara yer verir; hilafetin hem politik bir araç hem de dinî bir otorite olarak taşıdığı ikili karaktere dikkat çeker. Ancak bu yapının Osmanlı siyasal meşruiyet sistemine etkisini ya da dönüştürücü gücünü yeterince tartışmaz. Bu yönüyle metin, halifeliğin ideolojik olarak nasıl yeniden üretildiğine dair derinlemesine bir analiz imkânını kaçırmaktadır. Devamında yazarın hilafet tartışmalarını ağırlıklı olarak basın üzerinden ele alması, tarihsel bağlamı anlamak açısından değerli olmakla birlikte, dönemin basın organlarının temsil ettiği siyasal yönelimler dikkate alınmadan yapılmış, bu sebeple içerik çözümlemesi eksik kalmıştır. Yazarın hilafet meselesini, daha geniş bir kurumsal çerçeveye yerleştirmeden, yalnızca dönemin entelektüel iklimine yansıyan düşünceler üzerinden tartışması, hilafetin iç siyasette ve uluslararası düzeyde nasıl araçsallaştırıldığına ilişkin eleştirel bir çözümlemeyi de sınırlandırmıştır.

Sonuç bölümünden de anlaşılacağı üzere bu çalışmanın temel hedeflerinden biri, mütareke dönemi ile Cumhuriyet'in kuruluş yılları arasındaki süreklilik ilişkisini ortaya koymaktır. Özellikle mütareke döneminde atılan adımların, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin kurumsal ve siyasal yapılanmasına nasıl zemin hazırladığı eserde vurgulanmaktadır. Eğitim reformları, dinin kamusal alandaki konumuna ilişkin tartışmalar, idarî yapının dönüşümü ve entelektüel kamunun yeniden teşekkülü gibi başlıklar, yalnızca mütareke döneminin krizlerini değil, aynı zamanda yeni rejimin oluşum sürecini de şekillendiren temel meseleler olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, mütareke döneminde kurulan hükümetler arasında her ne kadar yapısal ve işlevsel farklılıklar bulunsa da bu siyasal aktörlerin ortaklaştığı temel nokta, İttihat ve Terakki iktidarının mirasına ve giderek örgütlenen Müdâfaa-i Hukuk hareketine karşı takındıkları eleştirel ve mesafeli tutum olarak görülmektedir. Söz konusu siyasal mesafe, geçmişle bir hesaplaşma arayışı olması yanında Cumhuriyet rejiminin meşruiyet zeminini inşa eden ideolojik yönelimin bir parçası olarak da değerlendirilmektedir. Bu çerçevede mütareke döneminin, bir geçiş evresi olmanın ötesinde, yeni rejimin siyasal tahayyülünün ve kurumsal inşasının öncüllerini barındıran bir dönem olarak yeniden düşünülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Çalışmanın genel bütünlüğü dikkate alındığında öne çıkan sınırlılıklardan biri, kurumların tarihsel gelişimlerinin gereğinden fazla ayrıntılı biçimde ele alınmasıdır. Yazar, bu yöntemin temel amacını belirli bir bağlamı derinlemesine kavratmak ve okuyucuya tarihsel süreci ayrıntılı biçimde sunmak olarak tanımlasa da bu detay yoğunluğu metnin anlatı akışını zaman zaman sekteye uğratmakta ve okuyucunun dikkatini dağıtmaktadır. Bu durum, özellikle mütareke dönemine özgü siyasal ve toplumsal gelişmeleri anlamaya çalışan okuyucular için temel tartışmaların ön plana çıkmasını geciktirebilmektedir.

Buna ek olarak, Osmanlı'nın son döneminde yaşanan gelişmeler ile mütareke dönemindeki kurumsal dönüşümler arasındaki bağlantının eserde yeterince güçlü biçimde kurulamadığı görülmektedir. Tarihsel arka plan aktarılırken söz konusu olayların erken Cumhuriyet dönemindeki kurumsal yapıların oluşumuna etkileri daha analitik bir yaklaşımla tartışılsay-

dı, çalışmanın tarihsel bağlamı daha ikna edici şekilde inşa edilebilir ve analitik derinliği artabilirdi. Bu çerçevede, salt tarihsel betimlemeye dayalı bir anlatı yerine, süreklilik ve kopuş ilişkisini merkeze alan bir çözümleme yaklaşımı, eserin analitik katkısını güçlendirebilirdi.

Kitabın giriş bölümünde yazar, dönemin basın yayın organlarını temel birinci el kaynaklar arasında değerlendirdiğini belirtmektedir. Ancak inceleme sürecinde bu kaynakların daha çok olay örgüsünü destekleyen, aktarıcı bir rol üstlendiği; farklı basın organları arasında karşılaştırmalı analizlerin yapılmadığı görülmektedir. Oysa dönemin gazeteleri yalnızca bilgi aktaran metinler değil, aynı zamanda ideolojik yönelimleri yansıtan ve kamusal söylemi şekillendiren araçlar olarak ele alınmalı; sansür koşulları, editoryal tercihler ve gazete yazarlarının siyasal pozisyonları gibi unsurlar dikkate alınarak içerik çözümlemeleri derinleştirilmeliydi. Böyle bir yaklaşım, çalışmanın hem metodolojik çeşitliliğini hem de eleştirel boyutunu güçlendirebilirdi.

Kitapta sınırlı da olsa bir dizine yer verilmiş olması olumlu bir özellik olarak değerlendirilebilir. Ancak görsel materyallerin (haritalar, belgeler, gazete kupürleri, istatistikî tablolar vb.) hiç yer almaması önemli bir eksikliktir. Özellikle tartışılan kurumlara ait belgelerin, arşiv malzemesinin veya döneme ait basın örneklerinin görsel olarak sunulması okuyucu ve metin arasındaki bağı güçlendirebilirdi.

Osmanlı tarihi alanında kurumlara odaklanan çalışmaların görece sınırlı olduğu dikkate alındığında, tüm bu eleştirilere rağmen eserin mütareke dönemi ve erken Cumhuriyet arasındaki süreklilik ve kırılma/kopuş hatlarını anlamaya yönelik literatüre önemli bir katkı sağladığını söylemek gerekir. Çalışma, yalnızca kurumsal değişimleri değil, bu dönüşümlerin arkasındaki siyasal ve toplumsal aktörleri de anlatıya dahil ederek dönemin sosyo-politik dinamiklerini görünür kılmaktadır. Bu yönüyle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte devlet-toplum ilişkilerinin yeniden şekillenmesini anlamak açısından değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Ayrıca, hilafetin kaldırılmasına giden süreci analiz etmesi bakımından eser, yalnızca hukuk tarihçileri açısından değil, Osmanlı uleması, modernleşme tartışmaları ve eğitim sistemi üzerine çalışan araştırmacılar için de önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Bu çok katmanlı yaklaşımıyla, kurum tarihçiliği literatürüne hem tematik hem metodolojik açıdan katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965)". *Belleten* 64/240 (Ağustos 2000), 541-582.
- Kırmızı, Abdulhamit. "Şer'an Olamadığı Halde Kanunen ve Nizamen: Osmanlı Uleması ve Tanzimat". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: XIX. Yüzyıl Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası*. ed. Hidayet Aydar, Ali Fikri Yavuz. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021.
- Sarıkaya, Yaşar. *Medreseler ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.